

Ball de Cotonines

Vilafranca del Penedès

Ubicació

Comarca: Alt Penedès
Lloc/Adreça: Casc antic

Coordenades:

Latitud: 41.34637
Longitud: 1.69811
UTM Est (X): 391083
UTM Nord (Y): 4578026

Classificació

Número de fitxa 08305 - 278
Àmbit: Patrimoni immaterial
Tipologia Música i dansa
Estil / època: Modern Contemporani
Segle XVII-XX
Estat de conservació Bo
Protecció Inexistent
Accés Fàcil
Ús actual: Lúdic
Titularitat Pública

Fitxes associades:

[Festa Major de Sant Fèlix](#)

Autoria de la fitxa Jordi Montlló Bolart
Data de registre de la fitxa: dj., 18/10/2007 - 02:00

Descripció

Del Ball de Cotonines hi ha diverses descripcions conservades (veure observacions), una és de Josep Mª Masachs, de l'any 1975, basat en el "Costumari Català" d'Amades. Explica que el cavall, com element principal, és d'una extrema simplicitat. Generalment de cartró, només tenen la part superior del cos, la testa

i la cua. Enmig tenen un forat ample perquè el ballaire que simula ésser el genet, pugui passar-hi el cos. Per dissimular les cames de l'home que el porta, a la part de sota de la figura hi ha clavat un faldellí a tall de gualdrapa. Masachs menciona "les figures del rotllo, la cadeneta o les esses" com a representatives de la coreografia del ball.

Les cotonines estan construïdes amb una barreja de paper d'estrassa i una pasta que lliga (engrut de farina bullida). La part baixa de la cavitat està reforçada amb un bastidor de fusta de pi. L'acabat final és a base de diverses capes de pintura a la colamina. També porta elements de cuir i metall a les brides, estreps i tirants, així com al ribetejat de la vorera del forat del llom. La cua és un manat de cordes d'espart esfilagarsades. L'articulació de les fingides cames del genet és un cargol de cap rodó i una femella de fixació. Les faldilles, fixades per tatxetes, cobreixen tot el perímetre de la cotonina.

Inicialment, dels nou cavalls, vuits cavalls eren negres, menys el del capità que era blanc, i tots duïen un pomot de flors damunt del cap. Més tard, s'incorporaren quatre cavalls marrons, que ha persistit fins avui en dia. El que ha variat més al llarg del temps ha estat l'estampat de les faldilles. L'any 1959 els faldellins eren d'un blanc grisós amb ribet ample vermell, mentre que les del cavall del capità eren a més, decorades amb una dotzena de ratlles verticals del mateix color roig que el ribet.

Posteriorment, les cotonines anaven amb faldons de colors blau i groc en dues franges longitudinals, la blava a dalt i la groga a baix; el cavall del capità tenia la part blava una mica més estreta i a la part groga hi havia una dotzena de franges verticals de color blau. Actualment la roba és amb estampats florals.

La indumentària dels balladors també ha anat canviat. De vegades amb camals, d'altres sense; amb espartenyas de betes o amb calça poc adient, d'altra faixó, i amb uns banderins o altres. Els gorrets de la cantinera, a partir del 1959 deixaren de ser blancs a excepció del capità, per passar a quatre de color vermell i quatre de verds. A l'any 1984 tots eren verds, coincidint que ara només el ballen les noies. Actualment és vermell, com les faixes i els camals. Els pantalons i les camises blancs. Les espartenyas són de tres vetes vermelles amb sola de goma. Els complements són 8 llances de fusta amb la punta de llautó i 1 llança amb banderí amb l'escut del ball.

Coreografia: Les figures característiques gairebé sempre s'han fet amb el capità al mig, essent les següents:

a) "El Quadre", quatre arestes de dos cavallets.

B) "La Rodona o Rotllet", disposats els vuit balladors en cercle. S'acaba quan els cavallets s'encaren al centre del cercle on hi ha el capità, cadascun li fa salutació d'acatament abaixant la testa.

C) "L'Estrella", des de la posició del cavall del capità parteixen quatre braços, amb dues cotonines cadascun, en forma d'aspa.

D) "La Creu", disposició en columna d'un, amb dos braços laterals. Al davant el capità, darrera un altre cavall, a tercera línia n'hi van quatre i finalment tres cavalls més, un darrere l'altre.

E) "La Serp o Pasacalle": col·locació apta per a poder avançar, tot ballant, mentre van en cercavila o a la processó. En columnes de dos, sempre amb el capità al davant, i des del darrere de cada columna el cavallet corresponent passa al davant de tot, fent, talment com una serp, un parell d'esses.

F) "El Creuat o Crusat". En columna de dos, encarades unes amb les altres, passen amb compassades inclinacions de cap, fent-se reverències d'esquerra o dreta i al revés, sempre sota la vigilància del capità.

Observacions:

Les primeres descripcions són de Manuel Milà i Fontanals, que en el seu treball "Orígenes del teatro catalán" i de manera molt breu féu la transcripció de varis documents relacionats amb els entremesos populars catalans. Transcriu un text de l'any 1446 on en la transcripció original després de la paraula gudoners figura una anotació, on es pot llegir: "Este nombre más próximo al castellano (algodón) lo parece menos a la etimología árabe que el de cotoners en sus fiestas. Se ha conservado este uso (en el que se presenta la parte superior de un callo hecho de cartón con unas haldas (sic) de algodón y atravesada por el danzante que lo sostiene) con el mismo nombre de caballs cotoners, caballets, ó cotoninas".

Probablement, abans de l'any 1884 les cotonines ja haurien desaparegut del mapa folklòric de Vilafranca i això podria explicar que no se'n parlés durant anys.

L'any 1935 Josep Planas, arxiver de la Comunitat de Preveres de Santa Maria, en les anotacions sobre les Confraries de la parròquia, escriu referent a Sant Antoni Abat "Las Cotonines, de propietat de la Confraria que eren passejadas per la vila a las festes de la Confraria i de Vilafranca pels xicots dels pagesos i, que repartien coses als badocs i transeunts que's resistien amagarse per las entrades o allargarse convenientment, se refugiaren al canyet, quan la confraria no las pogué mantenir."

Antoni Insenser i Bertran, un altre folklorista vilafranquí, en el seu treball "Ball, danses i comparses" descriu "Eren cinc cavalls de cartró, molt ben emmotllats, de tamany quasi natural, amb guarniments i corretjam propis per a cavalcar a la sella, adornats de gualdrapes com en les festes mitjvals, però sense altres potes que les cames del respectiu cavaller, que apareixia muntat mercès a una obertura practicada al mig del cavall, per on aquell treia l'cos tiesso. El cavall s'aguantava amb corretges que s'encreuaven per l'espatlla del genet, deixant aquest lliure per a fer les evolucions pròpies de l'art de la cavalleria tot jugant a la banderola que enarborava en sa destra. Tan bon punt s'ajupien com se saludaven, posats en filera o en rotlle, segons les ordres d'un d'ells que comandava i n'era distingit per la millor riquesa en els guarniments". També parla de que eren acompanyats de música que la borrega executava, extreta d'algun joc de ball de bastons, i que pertanyien a la Confraria de Sant Antoni Abat. Francesc de Paula Bové més tard, parla d'aquest ball, ampliant dades sobre la indumentària i l'evolució del ball. Sobre la vestimenta dels genets, parla d'un capell de cantinera que duïen al cap, una camisa blanca, amb un mocador de pita al coll de color vermell en forma de corbata; calçotets blancs amb vió blau; camals vermells amb cascavells i espadenyas blanques.

Fèlix Sellarès, en la seva obra "Resurgir. Estudio de los bailes populares del Panadés" (1942) parla de que "las cotoninas eran unos caballos de cartón, que colgados de la espalda del caballero, quedaban a la mitad del cuerpo. A las órdenes del capitán, formaban cuadros y circunferencias y toda clase de movimientos. Vestía lucidos corrajes i una indumentaria compuesta por sombrero y camisa blancos, además de una corbata negra al estilo de los carreteros".

En el cas de Vilafranca no es pot documentar la seva existència al segle XV. A Barcelona, es tenen referències (Corpus barceloní) de l'any 1424, on es parla dels cavalls cotoners. Amades dona una segona versió sobre l'origen dels cavallets de Barcelona, ja que pensa que el qualificatiu "cotoners" aplicat als cavalls, tindria el seu fonament en el fet d'haver estat l'animal que el gremi dels teixidors tingueren com a distintiu durant uns quants segles.

El fet de que a Vilafranca els Cavalls Cotoners pertanyessin a la Confraria de Sant Antoni Abat, formada per llauradors i aventurers, professions relacionades amb bestiar, podria fer pensar que fos el motiu pel qual se'ls hagués escollit a l'hora de voler disposar d'un entremès per a les seves festes.

Història

La data més antiga del ball a Vilafranca estaria compresa entre el 1598 i el 1613. En l'inventari més antic dels tres que es tenen localitzats, de la confraria de Sant Antoni i Sant Llorenç, del 17 de gener de 1598 es fa menció de l'existència de "quatre cavalls cotonés ab sos guarniments". Les dades més antigues sobre actuacions del ball, corresponen als anys 1618, 1623 i 1629. Època en que la seva presència pels carrers era per festejar algun esdeveniment important i d'aspecte divers.

L'any 1643 els Cavalls Cotoners es troben anomenats d'altres dues maneres: Cavallets o Cotonines (en el Llibre de l'Administració del Gloriós Sant Fèlix, Patró de Vilafranca del Penedès, de l'any 1840 en la forma "Catuninas"). Amades diu que els cavallets de Vilafranca van prendre el nom de Cotonines degut al teixit que formava el faldellí que tapava les cames del fals genet. En un inventari de l'any 1727 es pot llegir que la vestimenta dels cavalls era de cotó estampat feta en lligat de plana i de no gaire bona qualitat.

La presència de les Cotonines a Vilafranca era motivada per dos tipus d'actes. El primer, el de les sortides habituals o ordinàries, per Corpus i per la festivitat dels tres patrons de la Confraria a què pertanyien, Sant Antoni Abat el 17 de gener, Sant Llorenç el 10 d'agost i Sant Isidre, el 15 de maig, totes de caire religiós. El segon, el de sortides de caire extraordinari i que tenien lloc molt de tant en tant (per donar gràcies a Déu per

favors rebuts, per celebrar esdeveniments relatius a la casa reial, per haver aconseguit la pau amb els francesos, etc.).

La següent referència la trobem l'any 1727, en un inventari on s'esmenten quatre cavalls cotoners, amb vestimenta de cotó, i esperons de guadamassil (cuir adornat amb dibuixos estampats en pintura o relleu), quatre barrets de cartró guarnits de tela pintada, quatre escuts de fusta amb la insígnia de la Confraria, quatre llances de fusta amb les banderetes, i quatre gambetos de tela pintats (capot llarg fins a mitja cama, sense valona i amb mànegues reals o simulades que duïen els homes a l'hivern en dies festius). No es parla de cascavells o camalls que porten els balladors i que s'hauria trobat en un text d'un procés de l'any 1681. Aquest inventari posa clar que els balladors eren homes.

Segons Josep Maria Masachs, durant el segle XVIII el rei Carles III, pressionat per la Inquisició, va prohibir taxativament qualsevol dansa de cavallets en tot el territori nacional (degut a la degeneració d'algun ball). L'acompliment d'aquesta prohibició fou circumstancialment suspès l'any 1783 amb motiu de les festes que foren celebrades pel part doble de la princesa d'Astúries i l'acabament de la guerra amb Anglaterra. Acabades les festes, no es tornarà a parlar del ball de les cotonines fins el 1834 (llibre de Sessions de l'ajuntament). Pocs anys després es té coneixement de l'actuació dels cavallets per la Festa Major. De nou, aquest ball quedà aturat durant 20 anys, degut a que s'havien fet malbé. Queden en l'oblit fins que l'ajuntament en paga de nous.

I arribem fins l'any 1876, el darrer del qual tenim referències documentals d'aquest ball i que quan aquest va desaparèixer només haurien existit cinc cavallets. Cal arribar a l'any 1942 per tornar a veure el ball de les Cotonines per la Festa Major on es parla en el setmanari "Penedés" de "...la reaparición del baile de las Cotoninas, del que segurament sólo conservan recuerdo las personas maduras de nuestra generación". Per tornar a reproduir els cavallets que s'havien utilitzat anteriorment, s'utilitzà un dibuix que acompanyava el text del llibre del mestre Bové, i foren realitzats per la casa Artigau. Serà l'any 1980 que es tornaran a estrenar Cotonines, diferint una mica de les anteriors pel que fa a la vestimenta, ja que foren confeccionats amb roba estampada a quadrets vermells i blancs (i negres i blancs pel capità) i que els balladors que havien estat fins ara, seran substituïts per noies.

Bibliografia

- BAYER, Xavier i altres (1997). Abecedari de la Festa Major de Vilafranca del Penedès. Edita Vilatana, C.B. Vilafranca del Penedès.
- MASSANELL i ESCLASSANS, Antoni i MIRALLES FIGUERES, Eloi (1987). Del ball de les Cotonines de Vilafranca. Caixa Penedès. Vilafranca del Penedès.
- MIRALLES FIGUERES, Eloi (2003). "Ball de Cotonines", dins Festa Major de Vilafranca del Penedès. Ajuntament de Vilafranca. Vilafranca del Penedès, pàg. 54.

